

NOTES SOBRE EL LLIBRE DE LES COSTUMS DE TORTOSA

per Carles DUARTE I MONTSERRAT

Cap de la Secció d'estudis de llengua catalana i llenguatge administratiu
de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya

Una de les constatacions més sorprenents que ens ofereix l'estudi minuciós del notable manuscrit de 1272 del *Llibre de les Costums de Tortosa* és la presència de formes d'origen aragonès i castellà.

N'hi ha algunes que apareixen diverses vegades i gairebé les podríem qualificar d'habituals, com és el cas de la forma *manifiest/a*, que trobem en fragments de lectura clara com els següents: «E és *manifiesta* cosa que si algun deutor s'obligarà al veguer» (foli 32r, 26b), «Certa cosa és e *manifiesta*» (foli 83v, 14-15a) o «Certa cosa és e *manifiesta* que ls béns del pare e de la mare mors entestatz» (foli 98r, 5-6b).

Altres formes es troben de manera més excepcional, però no per això sobten menys. És el cas de *companyero*: «en cosa comuna que sia de dos o de plus, a fforça de vosit *companyeros* negun dels altres no pot ne deu metre ne posar alcuna servitut» (foli 95r, 8-9a)¹ o, potser menys contundent (lapsus per *hui* ???), de *hoy*: «per *oy* tot dia vos en posatz ab él o n fermatz dret o us en pugiatz en la Çuda» (foli 74v, 22a).²

Afegim-hi, encara, termes com *delant*: «deu venir *delant* lo veger e dir» (foli 21r, 16a) o «e lo demanador dirà *delant* lo júgie» (foli 73r, 5a), *por*: «e posseyran o *por* engan o lexaran o poseyr» (foli 40v, 8a), «o li serà alcavot o farà *por* él alcuna legiera» (foli 49r, 4a) i, més dubtós, *ciudadan*: «los ditz *ciudadans* e habitants de la dita presó ensà» (foli 1v, 4-5a).

Aquestes formes sorprenen sobretot pel fet que el text reproduceix en general un català³ plenament genuí i propi de l'època.

1. A l'ed. Oliver (B. OLIVER, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. IV, Madrid 1881) «companyons», p. 139.

2. El mot *hoy* no pot ser aragonès i l'hem de considerar, com a manlleu, castellanisme. Per a l'aragonès medieval, vegeu, per exemple, el treball J. REIDY FRITZ, *Documentos notariales aragoneses 1258-1495. Estudio lingüístico*, Pamplona (Diputació Foral de Navarra) 1977.

3. El manuscrit l'anomena *pla* o *romanç* en el fragment següent: «en plan o en romans diran», foli 55v, 16b.

Les hipòtesis que podem bastir per a l'explicació d'aquest fenomen són diverses: a) la presència de famílies d'origen aragonès a la Tortosa del segle XIII (confirmada pel mateix manuscrit en descriure els carrers de la ciutat: hi trobem, per exemple, un Joan Lopiz —3v—, un Pere Domingo —3v—, un Miquel de Calatayú —3v—, un Belido —3v—, etc.; aquest podria ser també el cas de Pere Gili —2r, 6a— o Pere Gil —2r, 19a—, un dels dos notaris encarregats de la preparació del codi transcrit) —que s'integraven en un nucli o poblament força heterogeni, on trobem cognoms com Garidel, 3v, o Renaldí, 3v—, podia haver afavorit l'extensió de mots aragonesos.

b) L'escrivà podia haver estat d'origen aragonès (descendent d'aragonesos o directament provinent d'Aragó) o, més improbablement, castellà (tot i que la forma *boy* no és postulable com a aragonesa).

c) El redactor o transcriptor del text es podia haver format en una escola jurídica aragonesa o castellana. Tinguem en compte, posem per cas, el text de *Las Siete Partidas*, codi jurídic elaborat sota la direcció del rei de Castella Alfons X el Savi, que tingué dues redaccions elaborades (1256-63 i 1265) amb poca antelació respecte al manuscrit que comentem, o la compilació dels *Furs d'Aragó*, de 1247.

Ara bé, existeixen proves ben clares que aquest manuscrit va ser transcrit per l'escrivà des d'un altre manuscrit, segurament de lectura poc clara; altrament no es comprenen diversos tipus d'errades que hi veiem: repeticions d'un mateix fragment —basti com a exemple el que trobem al foli 31v, amb una nota marginal «vacat» i una nota al peu de la pàgina «usque rasere»—, salts —de vegades esmenats amb la transcripció al marge del text que hi falta; n'hi ha de més curts, com el que descobrim al foli 19r «la venda de val e és ferma», o més llargs, com el que es transcriu en nota marginal al foli 23r, etc.— i formes que palesen una lectura vacillant o insegura —com la forma *poxens*, esmenada en el mateix manuscrit per *pexeres*, 9r, o *matèria*, esmenada encertadament en el manuscrit, amb una lletra contemporània a la del text, per *manera*, d'acord amb el sentit lògic que l'escrivà no va copsar i que distorsionà una mala lectura de l'original del qual copiava, 11r, o *Guillelmi de Monterano*, 28r, aplicada a *Guillem de Montcada*, amb una evident mala lectura de *Montecatano* o *Monthecateno*, com apareix en un altre fragment del mateix manuscrit. L'existència d'una redacció anterior queda corroborada també per la presència en el ms. del costum de troba de captiu aplicat a unes fronteres superades clarament l'any 1272.⁴

Aquestes dades ens fan pensar com a hipòtesi més probable en una intervenció d'un escrivà que coneixia bé el català però que tenia com a llengua materna o habitual l'aragonès, o el castellà, la qual cosa originà que a l'hora de copiar a partir d'un manuscrit anterior introduís inconscientment formes no catalanes que desapareixeran en les versions posteriors del mateix text.

4. Vegeu JESÚS MASSIP, *La gestació de les Costums de Tortosa, Tortosa* (Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre) 1984, ps. 226-227 i passim.

Completem aquestes notes amb una relació de primeres documentacions catalanes de mots jurídics no incloses en el llibre que hem publicat recentment sobre aquest mateix tema,⁵ amb indicació de si han estat recollides (sense asterisc previ) o no (precedides d'un asterisc) pel *Diccionari català-valencià-balear*⁶ o pel *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.⁷

- Abentestat (98v, 11-12a)
 *Allargament 'dilació' (80v, 2b)
 Anador (88r, 3b)
 *Antecessor (89r, 34a)
 Assessor (76v, 21b)
 Codicil (75v, 6b), codecil (86r, 15a)
 i condicil (88v, 1-2a)
 Cohereu (98v, 18a)
 Compromissari (69v, 3-4a)
 Conàrbitre (69v, 7b)
 *Conclusió (74r, 16-17a)
 Confés (72r, 13b)
 *Consentiment (76r, 3b)
 *Contestació (83v, 13-14b)
 *Corrumpiment (99v, 16-17b)
 Corrupció (99v, 13-14b)
 Definitiu —sentència definitiva—
 (74r, 13b)
 Delegació (77r, 1-2b)
 *Despoderar (66r, 12b)
 Dilatori —excepció dilatòria— (76r,
 28b)
 Emblar (100r, 15-16b)
 *Encantar 'subhastar' (99v, 18a)
 *Enterlocutori —sentència enterlocu-
 tòria— (74r, 14b)
 *Enterrogació (73v, 21b)
 *Enterrogar (78v, 4b)
 Entestat 'intestat' (98v, 8b)
 *Excomunicar (76r, 9-10b)
 *Falsia (74r, 7a)
 *Fugent (98v, 3-4a)
 Fuita (98v, 9a)
 Guarença (98v, 12-13b), primera do-
 cumentació en aquesta forma
 Interlocutori, vegeu enterlocutori
 Interrogació, vegeu enterrogació
 Interrogar, vegeu enterrogar
 Intestat, vegeu entestat
 Jurisdicció (69v, 2-3a)
 *Lladronia (70v, 8b)
 Menyscapte (70r, 2a)
 *Menysvalença (70r, 3a)
 *Pacció (95v, 8a)
 Paga, fer —(80 v, 19a), primera do-
 cumentació de la construcció
 *Partició (98v, 9b)
 *Partió (99r, 18b), venir a partió
 (100v, 13-14a)
 *Pignorament (67v, 2-3b)
 *Preàmbula (101r, 2-3b)
 Prestador (101v, 8a)
 *Procés (del plet) (68v, 28b)
 Pronunciar (sentència) (69v, 2a)
 Reec 'risc' (90v, 4-5a)
 Reparament (89r, 12-13b)
 *Sentenciar (75v, 6-7a)
 *Successeir (98v, 13a)
 *Trespasament (69v, 4a)
 Usus de fruit i variants (85 i 86),
 recollit en textos anteriors en al-
 guna de les variants
 *Venidor (88r, 4b)

5. CARLES DUARTE I MONTSERRAT, *El vocabulari jurídic del Llibre de les Costums de Tortosa* (Ms. 1272), Barcelona (Escola d'Administració Pública de Catalunya) 1985.

6. ANTONI M. ALCOVER i FRANCESC DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca (ed. Moll) 1926-1968.

7. JOAN COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1980 i ss.